

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 International License](#).

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod licencom [Creative Commons Imenovanje 4.0 međunarodna](#).

Marijana DRAGIČEVIĆ

Gradski muzej Bjelovar

Trg Eugena Kvaternika 1

HR – 43 000 Bjelovar

mdragicevic.gmb@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.29162/ANAFORA.v11i2.7>

Izvorni znanstveni članak

Original Research Article

Primljeno 27. siječnja 2024.

Received: 27 January 2024

Prihvaćeno 29. studenoga 2024.

Accepted: 29 November 2024

POLITIČKI RITUALI SOCIJALISTIČKE JUGOSLAVIJE U ROMANIMA GORANA TRIBUSONA

Sažetak

Raščlambom triju romana Gorana Tribusona: *Povijest pornografije* (1988.), *Ne dao Bog većeg zla* (2002.) i *Vrijeme ljubavi* (2017.), u kojima se autor ponajprije bavi odraštanjem, mitologijom pop-kulture 1960-ih i raspadom naraštajnih ideala, nastojat će se provesti interpretacija političkih rituala u socijalističkoj Jugoslaviji. Poseban naglasak stavljen je na prikaz pionirske organizacije koja je, od samog početka školovanja, služila kao instrument pripreme djece za sudjelovanje u društveno-socijalističkom životu i formiranje takozvanog *socijalističkog čovjeka*. Kompleksan fenomen istražen je povezivanjem romantičarskih pokreta (u kojima se vide obredni temelji) i analizom književnosti kao izvora, uz pomoć aktualnih historiografskih istraživanja. Tragajući za odlomcima iz navedenih Tribusonovih djela koji su esencijalni u recepciji političkih rituala, tekst upućuje na simboličke akcije, ceremonije i ponašanja koja su provođena unutar političkog konteksta s ciljem etabliranja, jačanja i legitimizacije države u vrijeme kada je Tribusonov autobiografski subjekt bio dijete te i sam član Saveza pionira. Iz podudarnosti vremenskog slijeda, autora i protagonista, pred sobom imamo historiografsku podlogu s političkim imaginarijem socijalističke Jugoslavije. Kritički odmak autora uočava se u diskursu dominantnog poretka ironizacijom, podsmijehom i mikrijom svakodnevlja u autorski prozni tekst.

Ključne riječi: Goran Tribuson, politički rituali, socijalistička Jugoslavija, politička antropologija, pioniri, obredi prijelaza

Uvod

Uobičajenoj strukturiranoj grupi radnji koja ima simboličko društveno (ne-rijetko i religijsko) značenje pripadaju i politički rituali. Oni su osobiti konstrukti koji promoviraju krepkost političkih institucija. Imenovani su rituali u knjizi *Ritual-Perspectives and Dimensions* Catherine Bell tumačeni kao dvodimenzionalni: rabe simbole i radnje kako bi ovjekovječili spregu zajednice s vrlinama i ciljevima, a manifestiraju legitimnost tako što utvrđuju svoju nepogrešivost s vidljivim vrijednostima. Sustav koji može postići toliko rezultata, iznjedrili vođe i uznositu masu koja povlađuje nacionalni ponos, mora biti usvojen. Ritual tako dolazi *in medias res*, između vladajućih i onih kojima se vlada (Bell 129).

Istraživački je cilj rada prikazati temelje za razumijevanje mreže simbola i rituala koji su oblikovali jugoslavensko društvo. Poseban je naglasak stavljen na interpretaciju političkih rituala kroz prikaz pionira koji su od polaska u prvi razred osnovne škole pripremani za participaciju u društveno-političkom bivanju takozvanog socijalističkog čovjeka. Kompleksni fenomen koji je oblikovao identitet i kolektivnu svijest analiziran je kroz književni pejzaž u tri djela Gorana Tribusona: *Povijest pornografije* (1988.), *Ne dao Bog većeg zla* (2002.) i *Vrijeme ljubavi* (2017.) koji su izvor pri proučavanju socijalističke svagdašnjosti pedesetih i šezdesetih godina prošloga stoljeća.¹ Tribuson u (polu)autobiografskim djelima fikcijskim elementima, posebice ironizacijom i podsmijehom, daje na uvid mikropovijesti provincijskog života u najranijim godinama Jugoslavije.

Osnutkom socijalističke Jugoslavije (1945.) uspostavljen je arhetip rituala na kojem je inzistirano sve do raspada države.² Poneki elementi preuzeti su iz ljevičarskih pokreta, a komponente su prilagođene, moglo bi se kazati, jugoslavenskim tradicijama, uz utjecaje iz drugih izvora poput socijalističke ideologije,

¹ Rad će se uvelike bazirati na pionirskim godinama autora života (do 1963. g.). Dosadašnja su istraživanja o socijalističkoj Jugoslaviji obimna, ali među najistaknutijima, užeg područja povijesti svakodnevice, valja navesti radove Igora Duda (vidi Duda 2015; 2017; 2014; 2013; 2005). Rad Dunje Rihtman-Auguštin (1988) povezuje etnologiju i svakodnevicu te sadrži autoričina promišljanja o etnološkim istraživanjima gradske kulture kroz slavlja, šetnje, izlete, hranu te odnos prema narodnoj glazbi. Povijest socijalističkog razdoblja unutar pregleda hrvatske povijesti dvadesetog stoljeća vidi se u radu Zdenka Radelića (2006), Ive Goldsteina (2008) te Dušana Bilandžića (1999).

² U Jugoslaviji je politička ekonomija neodjeljiva od rituala. Potrebno je istaknuti četiri važna atributa koji se odnose na okosnicu Jugoslavije. Ona je bila: postrevolucionarna, u danonoćnoj krizi (politička kriza 1948., ekonomska kriza 1962., društvena kriza 1968. i ustavna kriza 1974.), nije osnovana prema etnicitetu, te je bila masovno uređenje „čuvanog društva“ (usp. Markovina 98–101; Jakovljević 74). Ljudi su bili aktivno poslušni uz izmjenjivanje neslaganja i pokornosti.

antifašističkih pokreta i kulturnih praksi specifičnih za poslijeratnu Jugoslaviju. Preko političkih rituala trebala se roditi nadnacionalna država, a neophodno kontroliranje vremena kojim su se procesuirali i uspostavljali ritmovi života (Rihtman-Auguštin 33), uočava se u sva tri prozna djela kroz podudarnost s povijesnom zbiljom i kritički prema dominantnom ideološkom poretku.

1. Sukcesija političkih rituala

Politička antropologija propituje i komparira sustave društvene kontrole preko prava i politike, moći, obrazaca (ne)jednakosti i načina uspostavljanja vođa koji svoj legitimitet grade na autoritetu tradicije, slave, konsenzusu i vjerovanju. Kod sagledavanja politike, navode se dva pristupa: tipološki i terminološki. Prvi klasificira vrste političkih poredaka i dovodi u vezu političku organizaciju s gospodarskom osnovom i ostalim srodnim strukturama, dok potonji pruža ideju evolucijskog razvoja političkih struktura od jednostavnijih k složenijima (Wyn Davies & Piero 100).³

Svakako treba napomenuti kako su odnosi političke moći i borbe za nju neizostavan dio ljudskog svakodnevlja te ih se percipira kao samorazumljive. Prema Bell, Kertzerova teza ističe da rituali oblikuju političku stvarnost, pri čemu simboličke prakse i ponavljajući obredi ne samo da odražavaju, već i aktivno konstruiraju društvene i političke poretke (133). Participirajući u ritualu, ljudi se identificiraju s velikim političkim snagama koje se mogu vidjeti i u simboličkom obliku. Ritual je tako namijenjen konzerviranju postojeće moći ili se služi njime radi uspostavljanja nove. Na taj se način razumije svijet u kojem živimo. Politička je moć nevidljiva te se prepoznaje samo preko rituala i simbola (Rihtman-Auguštin 26). Na istom se tragu smatra kako rituali stvaraju moć jer kult kralja stvara kralja, kao što i definira samo kraljevstvo (Bell 129). Teorija i praksa isprepletene su u svakodnevnom životu, a kulturna je povijest razumljiva putem alegorije. Pri navodu alegorije, nemoguće je ne spomenuti katarzu koja je, prema Aristotelu, pojam „pročišćenja, oslobođenja“. Tumačenje grčkih tragičara jest da se mudrost stječe učenjem kroz „patnju“. Važnost homogenizacije zajednice vidljiva je već u grčkim dramama, posebice tragedijama, gdje se, kroz upravo spomenut pojam katarze, stvara zajedništvo. Refleks toga može se uočiti kroz političke rituale, iako kronotopski prilagođene, ali sa zadržanom istom funkcijom povezivanja društva s ideološkim aparatom.

³ Za povijesno-teorijski prikaz antropologije usp. Barnard 2011; Moore 2002.

Kenneth Burke, američki teoretičar književnosti, dramu (u koje se mogu inkorporirati politički rituali) vidi kao modalitet simboličkih akcija, dizajniranih kako bi inducirana publika činila simbolička djela u simpatiji prema njoj. Ona je savršeni mehanizam, sastavljen od pokretnih dijelova sa zajedničkom prilagodбом koja čini svojevrsan satni mehanizam (usp. Alexander, et al. 10). John MacAloon definira performanse kao događaje u kojima se kultura ili društvo definiraju, te dramizacijom mitova i povijesti dočaravaju sebe, pripovijedajući vlastitu priču samima sebi (usp. Alexander, et al. 13).⁴

Dramatični rituali vuku temelje iz romantizma i bliski su političkim proslavama zbog specifičnih namjera: zbog afektivnog djelovanja masovno koreografirane reprezentacije važnih bitki. Pokret oblikovanja ideje nacije u razdoblju romantizma rezultirao je razvojem strategija za konstruiranje nacionalnih identiteta, uključujući i političke rituale.⁵ Svima je njima zajedničko to što nastoje dokazati kako ne potječu niotkuda te se pozivaju na povijesnu tradiciju (Rihtman-Auguštin 26). Sovjetski model političkih rituala, u prvim godinama, prije Rezolucije Informbiroa, bio je, moglo bi se reći, baza za jugoslavenske nakon Drugog svjetskog rata. Do sredine 1930-ih u Sovjetskom Savezu više nije bilo proslava koje su se odnosile na sadržaje iz predkomunističkog režima. Na kalendarima slavili su se Prvi maj, Dan Oktobarske revolucije, Dan Crvene armije i još nekoliko njih koji su se održavali tijekom kratkog ruskog ljeta (Jakovljević 70). Nove su proslave veličale vojsku i industrijsku kulturu te su tako integrirane sa svetkovinama vezanima uz političke događaje (Rihtman-Auguštin

⁴ Pri odabiru radova koji razmatraju političke rituale usp. Aalberts, et al. 2020; Fu 2019; Gennep 1909; Kertzer 1988; Waltzer 1967.

⁵ Upravo iz romantičarskog perioda 19. stoljeća mogu se identificirati rituali koji su u neku ruku fundamentalni za političke u narednom stoljeću. Jean-Jacques Rousseau jedan je od idejnih začetnika spontanih proslava nakon Francuske revolucije. One su veoma brzo postale masovni pokret, posebno u prvim dekadama 19. stoljeća. Valja spomenuti i sportski pokret Turnverein koji je utemeljio Friedrich Ludwig Jahn 1811. godine s ciljem promicanja njemačkog zajedništva i „očišćenja tijela i duša“ mladih Nijemaca. Nedugo zatim, organizirana je u dvorcu Wartburg trodnevna masovna proslava s nacionalnim govorima, demonstracijama gimnastičkih vještina i paljenjem nenjemačkih knjiga (Jakovljević 66). Utjecajnost na Slavene ima pokret Sokol koji su implementirali Miroslav Tyrš i Jindřich Fügner prema ideji Turnvereina. Ritual je pirovao panslavizam i promicao liberalizaciju Češke koja je u to vrijeme pripadala pod Austro-Ugarsku Monarhiju. Sokolaši su postali glasoviti po masovnim govorima i sinkroniziranim sletovima (prvi je organiziran u Pragu 1882. godine). S vremenom se tjelovježbeni pokret proširio po srednjoj Europi i postao veoma omiljen među Slavenima. Nakon osnivanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, kralj Aleksandar Karađorđević pokušao je iskoristiti sokolsku ideju i integrirati ju u jugoslavensku naciju te je prvi sokolski slet organiziran 1930. godine u Beogradu (Jakovljević 67).

28). Svake je godine broj sudionika rastao pa je tako 1929. godine sudjelovalo 750 000 ljudi, a četiri godine kasnije oko milijun i pol (Jakovljević 71).

U socijalističkoj Jugoslaviji jedna od najvažnijih priredbi i sastavni dio kulta ličnosti bila je proslava Dana mladosti koja se obilježavala 25. svibnja.⁶ U nešto više od četiri desetljeća održavanja, prezentirala je jugoslavensku mladež i priznavala njihov rad u organizaciji društvenih i međuljudskih odnosa te prikazivala sreću čovjeka koja je bila jedan od najviših ciljeva socijalizma. Te večeri, stadion na kojem je održavana proslava postao je politička arena, poslovni forum i društveni sajam te alegorija države i predsjednika (čiji se rođendan slavio) koji ih je ujedinio (Jakovljević 79). Od 1957. godine Josip Broz Tito primao je štafetu na stadionu te bio aktivan sudionik navedenog političkog rituala. Preuzimanje je bilo katarzična kulminacija cijelog događaja.

O ekskluzivnosti govore brojke, 1971. godine zabilježeno je oko 9500 sudionika. Iste je godine prvi put korišten veliki ekran s prikazom sudionika i slikama koje su se izmjenjivale te subliminarno prikazivale političku poruku. Slike su nezostavan element rituala jer prenose složene slojeve značenja na suptilan način, ne zahtijevajući posredstvo jezika. Na taj način omogućuju prijenos i usidrenje simboličkih poruka koje nadilaze granice verbalne komunikacije. Estetičnost i taktičnost uvelike im omogućuju povezivanje s masama koje su nužne ritualu.⁷

⁶ Proslava je nakon 1965. godine prebačena s poslijepodnevni (16 h) u večernje sate (20 h) jer je to dalo organizatorima dodatne mogućnosti spektakla koristeći svjetleće efekte i vatromet (Jakovljević 76).

⁷ Iako potkraj 1950-ih godina u povojima, televizija u 1960-ima postupno postaje moćnim ideološkim i političkim medijem, koji uz ideologizirani informativni program, zabavne, popularno-znanstvene, sportske i ine programe, počinje preuzimati izravne prijenose najatraktivnijih ritualnih događaja visoke političke utjecajnosti. Ilustrativno promatranje nekoliko karakterističnih eona, poput Prvomajске parade i pogreba predsjednika Tita 1980., ukazuju na važnost vizualnog medija. Prvi je svibnja bio neradni dan pa se parada prenosila u potpunom trajanju na televizijskom programu. Održavala se redovito u Beogradu, uz prisutnost političkog vrha i Josipa Broza osobno. U mimohodu, najprije su prolazile oružane snage JNA, radničke organizacije s panoima svojih stahanovskih rezultata, radosni muzikaši, plesači, pioniri i omladinci, svi združeni u dirigiranoj radosti što žive u „sretnoj zemlji“. Televizijski komentatori razdražanim su glasovima opisivali veličajnost događaja, o čitavoj se paradi diskutiralo po rajonskim partijskim organizacijama, a učenici su redovito dobivali zadatak da nakon parade opišu sve u svojim školskim zadaćama. Drugačiji oblik nacionalne ujedinjenosti prikazan je Titovom smrću i pogrebom. To je bila združenost žalosti i tuge. Čuvenim maršalovim „plavim vlakom“ provezli su ga dobrim dijelom države, iznoseći lijes na lafetu, u većim gradovima gdje je više desetaka tisuća ljudi hrlilo vidjeti oproštajni ritual. Precizna organizacija protokola osigurala je da se i po selima ljudi skupljaju oko željezničke pruge pozdravljajući mrtvoga „vođu“. Radnici i službenici dobivali su slobodan dan kako bi se pridružili zajedničkom ritualu žalosti i ponosa. Katarza je bila na Dedincu gdje je položen u grobnicu, okružen velikim brojem stranih državnika. I na ovaj je ritualni događaj televizija potrošila nekoliko dana gotovo cjelodnevnih prijenosa.

Proslava 1972. godine bila je upriličena povodom predsjednikova osamdesetog rođendana. Grupa od četrismo djevojka koje su formirale osam pupoljaka otvorila je proslavu. Na ekranu se vrtjela poruka „Hvala ti za rat. Hvala ti za mir“. Kad je Josip Broz Tito stigao na stadion, „pupoljci“ su eksplodirali u punom cvatu i djevojkama se pridružilo ostalih šestotinjak plesača koji su izvodili narodne plesove (usp. Mikula 175-79; Jakovljević 77). Tijekom večeri, svaka je sekcija imala svoju izvedbenu točku.⁸ U jednom trenu, sudionici su se podijelili dijagonalno, a velika grupa djevojaka nosila je dugačku plavu tkaninu koja je simbolizirala rijeku. Ona se „prelila po terenu“, a naoružani članovi omladinskih brigada u uniformama ušli su sa zapadne i istočne strane stadiona kako bi se borili protiv „bujice“. Kad je „rijeka“ vraćena u korito, grupa je proslavila slobodu, radost i mladost kroz ples. Na sceni su dočarani muževni omladinci, a njima su prethodili pioniri odjeveni u cvijeće, leptire, ovce itd. Završetak je karnevaliziran jer su svi akteri ušli na stadion i oformili oblik cvijeta s osam crvenih latica koje su simbolizirale Titovih osamdeset godina. Na ekranu je bila prikazana poruka „Volimo te“, a za to vrijeme predana je štafeta predsjedniku (Jakovljević 78).⁹

2. „Drugarice, Stari i rituali razni“

Raščlambom triju proznih knjiga Gorana Tribusona, u kojima se prvobitno bavi odrastanjem, mitologijom pop-kulture 1960-ih i raspadom naraštajnih ideala, nastojat će se provesti interpretacija političkih rituala u socijalističkoj Jugoslaviji. U postmodernističkom romanu *Povijest pornografije*¹⁰ evidentan je zamašan portret socijalističkog života kroz mijene koje bilježe blago i postupno smekšavanje ideološkog stiska od Rezolucije Informbiroa do gotovo prvih višestranačkih izbora i nestanka bivše države. *Ne dao Bog većeg zla*¹¹ klasični

⁸ Jedna od sekcija bila je „ljubav kao izvor revolucije“ te je ona proslavljena *rock* koncertom. Iduća je bila tjelesna kultura s prikazom košarkaških i odbojkaških timova uz gimnastičke vježbe (Jakovljević 77).

⁹ Posljednji Dan mladosti održao se 1987. godine kada je pobjednik saveznog natječaja za rješenje plakata i štafete bio „Novi kolektivizam“ koji su činile grupe *Irwin* i *Laibach*. Za tu je prigodu prepravljen nacistički plakat „Alegorija heroja“ Richarda Kleina iz 1936. godine. Plakat je slavio *Treći Reich*, prikazujući arijeva kako drži zastavu s kukastim križem. Modificiranom verzijom svastika je zamijenjena petokrakom, nacistička zastava jugoslavenskom, a njemački orao golubom mira (pristup 13. 1. 2024.).

<https://www.facebook.com/kulturbunt/photos/a.431419130234341/1517462514963325/?type=3>.

¹⁰ Prvo izdanje objavljeno je 1988. godine.

¹¹ Prvo izdanje objavljeno je 2002. godine.

je *bildungsroman* koji prati djetinjstvo i ranu mladost provincijskog dječaka u pedesetim i šezdesetim godinama 20. stoljeća. Kroz nepouzdanog pripovjedača, koji je mjestimično i uvelike infantiln, detektiraju se konture društvenih idola i rituala vremena o kojem se pripovijeda. Posljednji dio autobiografske proze, *Vrijeme ljubavi*, prilično se razlikuje od prethodne tri istoga žanra.¹² Knjiga govori o raznim tipovima ljubavi, uključujući i onu prema domovini koja se aneksira na problematiku ovoga rada.¹³

U žarištu su interesa pioniri, članovi organizacije koja je obuhvaćala djecu od sedam do četrnaest godina. U režimu su idealistički prezentirani kao poštteni, iskreni, odvažni, napredni, ustrajni i radišni. Savez pionira osnovan je 1942. godine na Prvom kongresu Ujedinjenoga saveza antifašističke omladine Jugoslavije u Bihaću. Do 1950. godine, i prve reforme, uzor su im bile sovjetske organizacije, ali kasnije je bačen fokus na više radosti, zabave i igre. Iza te ogromne organizacije stajali su općinski, republički i savezni Savezi Saveza pionira. Savez su činili pionirski odredi i manji kolektivi (usp. Ljuštanović 115; Duda, *Stvaranje* 24).

Studija Arnolda van Gennepa o obredima prijelaza, koji obilježavaju magistralne događaje životnoga ciklusa, može se primijeniti na segment romana u kojemu je opisana inicijacija. Djeca primana u pionire, prešla su iz jednog statusnog položaja u drugi.¹⁴ Van Gennep istaknuo je tri faze prijelaza: odvajanje, liminalnost i reintegracija (6–7). Analizirao je obrede prijelaza kao rituale koji označavaju prelazak pojedinca ili zajednice iz jednog društvenog stanja u drugo. U liminalnoj fazi pojedinci gube staru društvenu identifikaciju, a nova još nije uspostavljena, što ih stavlja u prijelazno stanje između starih i novih uloga. Victor Turner (35–125) proširio je Van Gennepovu ideju, naglašavajući da je

¹² *Rani dani – kako smo odrastali uz filmove i televiziju* (1997.), *Trava i korov – novi zapisi o odrastanju* (1999.) i *Mrtva priroda – ogledi iz estetike* (2003.) prva su tri autobiografska djela, a *Vrijeme ljubavi* objavljeno je 2017. godine.

¹³ Korišteni referentni radovi za istraživanje narativnog diskursa Gorana Tribusona uvelike su heterogeni: usp. Bačić 2016; Bahtin 2019; Ileš 2019; Jović 2023; Kos Lajtman 2011; Nemec 2003; Puljar D'Alessio i Fanuko 2013; Detoni-Dujmić 2005; Škreb i Nedić 1985. (natuknica: roman).

¹⁴ Prema latinskoj riječi, „uvodjenje“, skupno ili pojedinačno, u novu životnu fazu, popraćeno je obrednim događajima. Temeljna ishodišta i prakse detektirani su tragovima još u vrijeme prapovijesnih zajednica. Primjerice, zapanjujuće otkriće artefakata starih oko 70 000 godina i pitonove glave isklesane u kamenu, smatraju se prvim poznatim ljudskim ritualom (<https://www.apollon.uio.no/english/articles/2006/python-english.html> posjećeno 13. 5. 2024.). Fleksibilnost i modificiranost suvremenih, političkih rituala, koriste se za ideološke potrebe kao univerzalni, suvremeni mehanizmi, prilagodljivi recipijentima.

liminalnost stanje koje nije ni jedno ni drugo, već prijelazno i granično, obilježeno neodređenošću i ambivalencijom. Tijekom liminalnosti, društvene su norme suspendirane, a sudionici ulaze u stanje *communitasa*, iskustva zajedništva izvan struktura moći i hijerarhije. Turner je liminalnost promatrao kao stanje potencijalne transformacije, koje omogućuje obnovu i promjene unutar društva kroz ritualne procese, a obredi prijelaza omogućuju redefiniciju identiteta, pružajući prostor za kreativnost i inovaciju unutar društvenih ograničenja. Ključna je razlika između Van Gennepa i Turnera naglasak na društvenoj dinamici liminalne faze koju Turner opisuje kao plodonosnu za društvene promjene.

Studija Van Gennepa o obredima prijelaza, koji obilježavaju ključne događaje životnog ciklusa, primjenjiva je na segment romana u kojemu je opisana inicijacija, poput djece primane u pionire koji prelaze iz jednog statusnog položaja u drugi (usp. Alexander, et. al. 11). Prema Turneru, sudionici prolaze kroz liminalnu fazu koja prelazi okvire društvenih struktura i povremeno dokida društvene norme i vrijednosti, što karakterizira *communitas*, nestrukturirano područje gdje se simboli ranga preokreću i društveni odnosi redefiniraju (usp. Barand 142; Turner 35–125). Procesi i strukture u tim fazama konstituiraju temelje društvenog života i omogućuju unikatne forme simboličkih akcija u ritualnom kontekstu. Tijekom liminalnih momenata, sudionici se zbližavaju u egzistencijalnim i „iskonskim“ odnosima, slobodni ući u nove društvene interakcije, što se posebno ističe u političkim ritualima poput inicijacije pionira. Turner je ustvrdio kako inicijacijski obredi privremeno „unizuju“ sudionike prije nego što ih uzvise, uvodeći ih u odraslost, gdje su ponašanja kontrolirana zakonima, ćudoređem i obredima (usp. Turner 45–46). Van Gennepovi obredi prijelaza tako se uklapaju u cikličke i reprezentativne sustave koji unutar industrijskih društava obuhvaćaju rad, igru i dokolicu (usp. Turner 55–57). Taj proces opisuje Stanislav Ivančić, pripovjedač u romanu *Povijest pornografije* u sljedećem primjeru:

U pravom smislu politički svjesno i napredno biće postao sam 1955. godine, kad su me upisali u prvi razred osnovne škole. Jednako tako bilo je i s Mikijem Grabarom, ako ne još i bolje. Na Dan Republike postali smo na vrlo svečan način i pioniri, pri čemu nam je neki debeli drug general darovao kape i vezao marame, koje je tata uplatio tjedan dana ranije na blagajni škole. Kape i marame smatrali smo uniformama, a same sebe najmlađim rodnom vojske, koja se bori za naše najpravednije i, uopće, najbolje društvo. Bile su to godine prekrasnog entuzijazma i jasne perspektive, tako da su zabludjeti mogle samo budale. (Tribuson *Povijest* 36)

Odlomak opisuje proces političke socijalizacije i inicijacije kroz prizmu iskustava protagonista. Prva rečenica reflektira trenutak inicijacije u političku zajednicu upisivanjem u osnovnu školu. Taj događaj simbolizira ulazak u širu društvenu strukturu i preuzimanje kolektivnog identiteta. Slično tome, spominjanje Mikija Grabara sugerira zajedničku integraciju u grupu, što dodatno naglašava zajedništvo i pripadnost. Taj dio ukazuje na to da su se i drugi, poput Mikija, uključili u istu društvenu dinamiku, čime se jača osjećaj kolektivnog identiteta. Opis ceremonije na Dan Republike predstavlja ritualni aspekt procesa socijalizacije. Svečanost dodjele kapa i marama simbolizira važnost tih rituala u oblikovanju identiteta, a i njihovo mjesto u kolektivnoj memoriji. Pripovjedačeva percepcija kapa i marama kao uniformi i njihovo shvaćanje kao oznaka pripadnosti vojsci koja se bori za „najpravednije i najbolje društvo“ upućuje na indoktrinaciju ideologijom. Navedeni aspekt pokazuje kako se kroz rituale jača vjernost određenim političkim vrijednostima i uvjerenjima. Na kraju, entuzijazam i uvjerenje da su to godine bez zabluda svjedoče o dubokom povjerenju u tadašnji politički poredak. Kroz ovaj odlomak Tribuson prikazuje kako politički rituali, u kombinaciji s procesima inicijacije i integracije, oblikuju identitet i uvjerenja mladih pojedinaca unutar šireg konteksta društveno-političkih odnosa.

Spomenuti proces može se interpretirati kao složen odnos između pojedinca i kolektiva, gdje se ideologija prenosi kroz ritualne prakse i simboličke geste. Djeca su dobila status pionira za Dan Republike (29. studenoga) i samim time proslava je dobila na respektabilnosti i značaju. Na rođendan države svake su se godine činom davanja prisega „rađali“ novi pripadnici političke zajednice koji su završili s dobom političke nevinosti i započeli život socijalističkog građanina (usp. Erdei 154–79; Duda, *Danas kada* 109). Prelaskom u omladince (četnaest godina) i ulaskom u adolescentske godine, potvrđen je sekundarni stupanj zrelosti u jugoslavenskom društvu. Ti se položaji mogu usporediti s kršćanskim obredima (krštenje, pričeš, potvrda).¹⁵

Svaki detalj obreda bio je svečanog tona, od postrojavanja odreda, pionirske zastave i zavjeta pa do odstupanja.¹⁶ Proslava se organizirala u školskoj ili nekoj drugoj dvorani, ukrašenoj parolama, slikama i zastavama sa sjedećim mjestima za goste (roditelje, nastavnike itd.). Budući članovi posljednji su ušli u dvoranu

¹⁵ U Varaždinu i Vodnjanu zabilježeno je postojanje kumova novoprimljenih pionira koji su kao obiteljski prijatelji bili zaduženi za darove i svečani obrok (Duda, *Danas kada* 110).

¹⁶ Propisi s uputama objavljeni su u Biblioteci Saveza pionira 1951. godine (Duda, *Danas kada* 111).

te se postrojili praćeni pljeskom gledatelja. Pionir trubač označio je početak svečanosti. Pionir zastavničar unio je zastavu pionirskog odreda, a uz zvuk pionirskog bubnja ulazilo je vodstvo odreda s predstavnikom „Partije, narodne vlasti ili Armije“. Nakon čitanja zavjeta djeca su ponavljala riječi, potom bi se novim članovima vezale marame, a zvuk trube označavao je kraj događanja i završni čin s čestitkama i pozdravima. Stupanje, postrojavanje, prijavak časniku i pionirski pozdrav sa stisnutom šakom prslonjenom na sljepoočnicu, bili su vodeći koraci u proslavi (usp. Erdei 154–79; Duda, *Danas kada* 111–12).

Prilikom primanja čitan je zavjet koji je u većini izvora jednak, uz nekoliko preinaka:

Zavjetujem se pred pionirskom zastavom i pred svojim drugovima pionirima da ću učiti i živjeti kao vjeran sin svoje domovine Federativne Narodne Republike Jugoslavije.

Zavjetujem se da ću čuvati bratstvo i jedinstvo naših naroda, slobodu i nezavisnost naše domovine, stečene krvlju naših najboljih sinova.

Za domovinu, s Titom – naprijed! (Duda, *Danas kada* 127)

Citirani zavjet prikazuje strukturirani ritual pionirske inicijacije, čije komponente imaju specifične funkcije i doprinose oblikovanju ideološkog značenja. Analiza svake geste otkriva kako se simbolički elementi integriraju u širi ideološki okvir. Opis ceremonije s naglaskom na svečanu atmosferu postavlja ton rituala. Taj okvir stvara osjećaj važnosti i ozbiljnosti, pripremajući sudionike za prihvaćanje kolektivnog identiteta. Postrojavanje simbolizira disciplinu i pripadnost. Sudionici su fizički organizirani, što odražava hijerarhijsku strukturu koja vlada unutar pionirske organizacije. Spomenuta praksa ne samo da jača kolektivnu identifikaciju, već i stvara osjećaj zajedništva među članovima. Zastava služi kao simbol zajedničkih vrijednosti i ciljeva, dok zavjet predstavlja obavezu članova prema tim vrijednostima. Taj element rituala indoktrinira sudionike u kolektivnu ideologiju, čime se jača njihova predanost zajednici. Upotreba parola, slika i zastava u prostoriji naglašava ideološku poruku i simboliku proslave. Vizualni elementi osnažuju identitet organizacije i služe kao konstantan podsjetnik na ideološke ciljeve. Kroz pljesak gledatelja, novi članovi doživljavaju javno priznanje i podršku zajednice. Naznačeni trenutak simbolizira njihov ulazak u zajednicu i osnažuje njihovu pripadnost. Zvuk trube označava početak ceremonije, čime se stvara osjećaj ceremonijalnosti i svečanosti. Opisana glazbena komponenta također može djelovati kao simbol discipline i poziva na ak-

ciju, što dodatno pojačava kolektivnu svijest. Unos pionirske zastave i vođenje odreda od strane predstavnika „Partije, narodne vlasti ili Armije“ simbolizira povezanost između pionirske organizacije i šireg političkog sustava. Navedeni element pojačava ideološku legitimaciju i osnažuje osjećaj patriotizma. Spomenuta praksa služi za indoktrinaciju jer djeca aktivno sudjeluju u afirmaciji ideoloških vrijednosti. Ponavljanjem zavjeta oni internaliziraju te vrijednosti, što ih čini dijelom šireg političkog narativa. Radnja predstavlja simbolički čin prihvatanja članstva. Marame, kao oznaka pripadnosti, vizualno identificiraju pojedince kao članove organizacije i jačaju njihov identitet unutar kolektiva. Zvuk trube koji označava kraj ceremonije i završni pozdravi simboliziraju zatvaranje rituala, ali i potvrđivanje zajedničkog identiteta. Završna gesta ostavlja sudionike s osjećajem postignuća i pripadnosti.

3. Svakodnevnica osnovne škole

Osnovno je obrazovanje bilo obavezno od 1945. godine, a tijekom školovanja u pojedinca je valjalo usaditi sve vrijednosti koje su ga činile socijalističkim čovjekom (usp. Erdei 154–79; Duda, *Stvaranje* 7).¹⁷ Djeca su od najranije dobi morala biti svjesna ideološke, povijesne i političke osnove jugoslavenskog ustrojstva. Za primjer navedena su dva citata iz *Povijesti pornografije*:

Što se tiče političkog sistema, on je bio strašno složen i nama mjestimično nejasan, ali sav u službi naroda. O svemu je odlučivao narod, pa čak i onda kad su te odluke išle nauštrb naroda. Slovo o slavnoj ratnoj epopeji uvjerilo me kako je Hitler skrhao vrat na Balkanu, kako smo mu baš mi skratili tisućgodišnji Reich za devetsto i kusur godina.

Jednom riječju, naš afirmirani čovjek stvaralac odlučio je raskinuti okove prošlosti i okrenuti se svijetloj budućnosti. Taj njegov pogled, uprt u budućnost, blistao je na spomenicima, poštanskim markama i papirnatim novčanicama. (Tribuson, *Povijest* 37)

Od 19. stoljeća matrica odnosa prema djeci u značajnoj se mjeri korigirala zakonima o socijalnoj skrbi i sustavu javnog zdravstva. Djeca su prestala biti „obiteljsko vlasništvo“ i postala su „opće“ i „državno“ dobro te simbol nade za bolju budućnost (usp. Nikolić 72–74; Duda, *Danas kada* 13). Dolaskom u školu i provodeći nekoliko sati u učionici, interijer je bio opremljen amblematskom

¹⁷ Vjeronauk je u školama ukinut 1952. godine (Akmadža 171).

ikonografijom poretka kako bi stalno podsjećao nazočne na vladajući sustav vrijednosti te naglašavao ideološku prirodu okruženja u kojem se nalaze. Cilj je takve simbolike inspirirati i poticati pojedince da ostanu lojalni i odani službenim idejama. Istovremeno, prostorna diseminacija političkih poruka putem simbola režima nije predstavljala samo dekoraciju, već i strateško zaposjedanje javnog prostora, čime se taj prostor pretvarao u medij za prijenos političke i ideološke kontrole. Takva praksa djelovala je kao suptilan psihološki pritisak na građane, sugerirajući što se smatralo normom ponašanja i mišljenja, što je evidentno u sljedećim pasusima romana *Povijest pornografije*:

Od novih stvari u učionici je bila samo učiteljica, koju smo zvali drugarica, i slika maršala Tita na prednjem zidu, točno ispred redova klupa. (Tribuson, *Povijest* 39)

Dok se radnička klasa međusobno oslovljava s „druže“ i „drugarice“, reakcija se prenemaže s raznim predratnim, u svemu nepovoljnim titulama, kao što su „gospodine“, „milostiva“ i slično. (Tribuson, *Povijest* 40)

Dekoracija prostora i odnosi moći u učionici imaju snažan utjecaj na formiranje svijesti infantilnog pripovjedača. U pasusu, učionica s likom maršala Tita na istaknutom mjestu nije samo prostor za obrazovanje već i simbolički prostor političke i društvene kontrole. Prisustvo ikone vođe na zidu djeluje kao stalni podsjetnik na ideološku strukturu kojoj su djeca podložna, oblikujući njihov identitet prema pravovjernim vrijednostima režima. Pojmovi „drugarica“ i „drug“ označavaju novi kolektivni identitet, naglašavajući egalitarnost i povezanost s radničkom klasom, što dodatno potiče osjećaj pripadnosti socijalističkoj ideologiji. Nasuprot tome, oslovljavanja poput „gospodine“ i „milostiva“ evociraju prošla vremena i hijerarhijske strukture koje se žele diskreditirati. Takva upotreba jezika i ikonografije jasno oblikuje društvenu svijest mladih, prikazujući prošlost kao nešto zastarjelo i negativno, dok se nova terminologija i vizualni simboli koriste za jačanje pravovjernih vrijednosti i ideološku disciplinu. Organizacija prostora i simbolika unutar njega stvaraju okvir unutar kojeg djeca internaliziraju norme i vrijednosti režima, čime prostor postaje alat za utiskivanje političkih uvjerenja i kontrolu misaonih procesa.

Preslike državnog ustrojstva i socijalističkog shvaćanja idealnog društva kao modernizirane zajednice koja ostvaruje progres i harmoniju kroz racionalnu i funkcionalnu organizaciju uloga i nositelja društvenih zadataka bile su utisnute i u pionirske kolektive. To je izuzetno primjetno kod biranja vodstva. Do 1963.

godine bili su organizirani u desetine na čelu s desetarom, četama i odredima s načelnikom štaba kojemu su pomagali ekonom, blagajnik i predvodnici interesnih skupina. Izabran za vođu nije trebao biti najbolji učenik ili pionir nego onaj koji je imao organizacijske sposobnosti i podršku birača (Duda, *Stvaranje* 39). Unutar zajednice imali su mnogo aktivnosti, poput skupljanja papira, izleta ili proslava.

Pionirski zavjet 1946. završavao je službenim pozdravom „Za domovinu s Titom – naprijed“ i koristio se sve do 1983. godine. Kako je vidljivo iz pasusa već citiranog romana, u školama, svakoga dana dva puta, ponavljana je spomenuta fraza. Šezdesetih je riječ „zavjet“ promijenjena u „obećanje“ smatrajući kako je potonja psihološki primjerenija jer zavjet ima vjerske konotacije (usp. Duda, *Danas kada* 128).

Na čelu razreda bio je načelnik, ispod njega desetari, blagajnici, povjerenici za razne članarine i značkice, redari, a ostatak je bila obična učenička boranija, bez funkcije i zadatka. Na početku i svršetku nastave, ispred razreda bi izašao načelnik, prinio šaku čelu i uzviknuo:

- Za domovinu s Titom!

Razred bi mu gromko odvratio:

- Naprijed! (Tribuson, *Povijest* 40)

Nakon reforme 1950., Savez pionira zadržao je obilježja vojnog ustrojstva i oblikovao podlogu nadahnutu NOB-om. Učenici su u sklopu nastave crtali pale borce i bitke, pisali stihove o pobjedi, slobodi, čitali o velikim ratnim bitkama, obilazili vojarne, slavili Dan Jugoslavenske narodne armije, a nekadašnji su borci i posjećivali učenike u školama (usp. Erdei 154–179; Duda, *Stvaranje* 30). Odlomak iz Tribusonova djela oslikava sjećanja na djetinjstvo i obrazovni kontekst u kojem se povijesne priče prenose kroz osobna svjedočanstva. Analizirajući različite aspekte teksta, možemo prepoznati nekoliko važnih tema. U prvom redu ulomak ističe važnost kolektivne memorije koja se oblikuje kroz pričanje. Dolazak borca Spasoja Prelića u razred simbolizira prijenos sjećanja na ratne događaje i junake, što se čini kroz osobnu naraciju. Te priče pomažu mladima da se povežu s prošlošću, a istovremeno učvršćuju identitet zajednice i njezine vrijednosti. Priče o „slavnim podvizima“ boraca služe edukativnoj svrsi, pružajući učenicima kontekst za razumijevanje vlastita nasljeđa. Učenici slušaju o vojnim jedinicama koje su nosile imena i značaj, što ukazuje na ritualizaciju povijesti unutar obrazovnog sustava. Navedeni pristup također može potaknuti

osjećaj ponosa i pripadnosti. Izjava o problemima s topovima i njihovom težinom prikaz je autorove suptilne ironije. Kritički ton prema romantizaciji ratnih priča više je nego uočljiv. Učenici su izloženi tradicionalnim narativima o ratu, dok se istovremeno nalaze u suvremenom obrazovnom sustavu. Napetost između tradicije i modernog pristupa obrazovanju ukazuje na promjene u načinu na koji se povijest interpretira i prenosi novim generacijama. U idućem pasusu naveden je paradigmatički odlomak koji ilustrira tipičnost i dominantnu zastupljenost te ideologizacijske strategije u *Povijesti pornografije*:

Najuzbudljiviji dani u prvim razredima osnovne škole bili su razni praznici i obljetnice. Tada bi u naš razred polazio prekaljeni borac, drug Spasoje Prelić, inače suprug naše drugarice, da nam priča o slavnim podvizima svoje jedinice, koja je imala i svoje ime, otprilike „Drugi papučki odred“, ili „Četvrta bilogorska brigada“, ili tako nekako. (Tribuson, *Povijest* 41)

Često bi se priča, ispričana na Dan armije, događala na Kalniku, a već na Dan pobjede isti bi se događaji zbivali na sličan način negdje u istočnoj Bosni ili na Kordunu. Jednom je problem bio u tome što su topovi preteški, drugi put što ih uopće nije bilo. (42)

4. Aktivnosti pionira

Tribuson realistično prikazuje značaj proslave Dana mladosti i simboličke štafete, vjerno dočaravajući političku namjeru tog rituala. Njegova rekonstrukcija otkriva kako su ti događaji oblikovali društvenu percepciju i služili kao moćan alat političke propagande. Titova štafeta pokrenuta je u Kragujevcu 1945. godine po uzoru na odluke CK SKOJ-a o proslavi 25. svibnja kao Titova rođendana (zapravo je rođen 7. svibnja). Na Titovu inicijativu, 1956. godine štafeta se počinje obilježavati kao Dan mladosti, a ne više njegov rođendan. Pionirska je štafeta, kako kaže Igor Duda, bila učinkovit način za mobilizaciju velikog broja učenika i nastavnika. Prve godine u Hrvatskoj (1953.) sudjelovalo je oko 300 000 pionira koji su izradili i nosili oko 5000 štafetnih palica. Kada se tradicija ustabilila, 1965. sudjelovalo je oko pola milijuna stanovnika, s 4000 napisanih pisama i izrađenih palica te održanih 5000 priredaba (Duda, *Stvaranje* 27). Palica se s pismom od odreda do odreda prenosila pohodom ili skupnim izletom uzornih pionira u odorama hodajući, trčeći, vozeći se na koturaljkama, romobilima, biciklima ili javnim prijevoznim sredstvom ako se radilo o većoj udaljenosti. Ponekad su u školama na karti stavljali zastavice kako bi pratili put

kretanja štafete (Duda, *Danas kada* 154). Pripovijedanje o štafeti u Tribusonovu romanu navedeno je ovako:

Najsvečaniji događaj u životu jednog pionira bila je štafeta, koja bi se počela trčati obično u nekom ustaničkom mjestu, pa bi se otuda u dva-tri mjeseca prenosila po čitavoj zemlji uzduž i poprijeko. Pored školske ploče obično smo imali skicu naše zemlje u koje se svaki dan unosio položaj štafete. Tako je svatko znao gdje se štafeta trenutno nalazi, te kada bismo je mogli očekivati i u našem kraju. (Tribuson, *Povijest* 44)

Pripreme su trajale nekoliko mjeseci. Za to su vrijeme pioniri učili sve o predsjednikovu životu i djelu, natjecali su se u znanju, pripremali priredbe i sportska natjecanja. Grandioznost natjecanja u znanju i njezine uglednosti daje Tribuson detaljnim opisom u romanu *Ne dao Bog većeg zla* kada protagonist i pripovjedač Siniša Ančić odlazi na kotarsko natjecanje iz povijesti provincijskog kraja koju je napisao partijski član Božo Nekvinda.¹⁸

Okruženi komunističkim znakovljem, sjedili smo mi natjecatelji u daruvarskome društvenom domu i čekali da počne prevažno natjecanje. Zbog svih tih crvenih zastava, bista, narodnih čilima, srpova i čekića, razasutih čak i po stropu dvorane, činilo mi se da sam na nekom novom, poslijeratnom zasjedanju Avnoja, ili neke druge važne domovinske firme... (Tribuson, *Ne dao Bog* 119)

Između ožujka i svibnja izrađivale su se štafetne palice (svaki odred svoju), sastavljala su se pozdravna pisma te organizirale počasne straže (Duda, *Stvaranje* 28). Nekoliko odabranih, najboljih, odlazilo bi na proslavu Dana mladosti u Beograd. Na otkrivanje perspektive cjelokupnog procesa povezanog s proslavom, ukazuju citati iz *Povijesti pornografije*:

A onda, nekako oko godišnjice oslobođenja našeg grada, štafeta je nepogrešivo stigla i na naše ulice. Glavna ceremonija primanja štafete, njenog noćenja i ispraćaja, odigravala se na središnjem gradskom trgu, na tribini izgrađenoj za tu priliku od jelovih dasaka i ukrašenoj narodnim čilimima i zastavama. Tribina bi bila puna visokih gostiju, oficira, vojnika, omladinaca, boraca, a iza njih redovito je bio prisutan i gradski orkestar, koji je već od rana jutro svirao borbene pjesme tako glasno da je čitav grad brujao od poletnih ritmova. (Tribuson, *Povijest* 45)

¹⁸ Puni naziv knjige: Božo Nekvinda – *Putovima revolucije našega kraja*.

Premda se štafeta zvala „omladinska“, u njoj smo vrlo aktivno sudjelovali i mi pioniri, jer je bio običaj da na bini budu predstavnici čitavog naroda. Naša je funkcija na dočeku bila jednostavna, ali odgovorna. U nekoj estetički prikladnoj formaciji stajali smo sa zastavicama u rukama, smiješili se i izvikivali parole. (Tribuson, *Povijest* 45)

Ujutro, na sam dan oslobođenja grada, okupirani prekrasnim proljetnim suncem i borbenim marševima gradskog „pleh-orkestra“, stajali smo na bini, sretni, ponosni i do ušiju zaljubljeni u našu mladu domovinu. (Tribuson, *Povijest* 45)

Uniformizacija pionira bila je ključna za postizanje homogenizacije, kolektivizacije i deindividualizacije, te za poticanje osjećaja pripadnosti i posvećenosti kolektivu. Tim procesom oblikovao se identitet pojedinca koji je stavljen u službu zajednice. Nosili su tamnoplave hlače zapeglane na crt, bijelu bluzu i bijele dokoljenke ili štrample. Na glavi je stajala plava kapa titovka i oko vrata crvena marama. Tako su se odijevali nekoliko puta godišnje: na priredbama za Dan Republike, pionirskoj štafeti, posjetu vojsci povodom Dana Armije, proslavi nekih drugih praznika, pionirskim pohodima i susretima, dočecima i ispraćajima političkih izaslanstava i odavanju počasti i polaganju vijenaca (Duda, *Danas kada* 117–118).

O bitnosti rituala dovoljno govori kako je znak za Savez pionira oblikovao 1947. godine Antun Augustinčić, kipar, pedagog i akademik te jedan od najznačajnijih likovnih umjetnika prošloga stoljeća. Znak je imao razvijenu zastavu s petokrakom zvijezdom, lovorovim vijencem, u lijevo usmjerenom liku pionirke i pionira povrh kojih stoji pionirski pozdrav „Za domovinu s Titom – naprijed!“ (Duda, *Danas kada* 121).

Kult ličnosti predsjednika bio je neminovan u proslavama. Djeci je slao mandarine i kokosove orahe sa svojih inozemnih putovanja, podupirao gradnju igrališta, parkova, a pioniri su mu zahvaljivali sudjelujući u ispraćajima i dočecima. Pisali su o njemu školske sastavke, darivali ga i posjećivali (Duda, *Stvaranje* 25). Poziciju navedenoga, u posljednjem dijelu autobiografskih zapisa, Tribuson prikazuje na sljedeći način:

Dakle, u tom piramidalnom ustroju gdje je drug Tito bio na samom vrhu, nalazili su se drugovi Bakarić, Koča Popović, Edvard Kardelj, Moša Pijade zvani Čiča i mnogi manje poznati junaci, pa sve do najnižeg reda u kojem

su bili aktivni članovi partije, zatim vrhuška iz općinske organizacije Socijalističkog zaveza i što ja znam tko sve ne. (Tribuson, *Vrijeme* 37)

E da, ja sam u to doba jako volio druga Tita, koga su mnogi, onako od milja zvali Stari. Tito je bio u srcima nas pionira, ali i drugih ljudi, uglavnom radnih, što će reći radnika, udarnika, milicionera, pružnih radnika, ribara, lovaca i što ti ja znam koga sve ne. (Tribuson, *Vrijeme* 39)

Tito je bio heroj, osloboditelj, zaštitnik, dobrotvor, personifikacija, simbol države i društvenog sustava, pripadao je narodu (Duda, *Stvaranje* 138), a evociranjem vlastita sjećanja u autobiografskoj prozi, autor otkriva na koji je način bio ustaljen predsjednik:

I naravno, sličnu praktičnu vrijednost imao je drug Tito, kome se ljubav mogla iskazati javno, gromoglasno, patetično, paradama, smotrama, pjesmama, festivalima i cjelokupnim umjetničkim opusima, dapače, kompletnim životima, a da ti se pritom baš nitko ne usudi kazati da si sentimentalni idiot. (Tribuson, *Ne dao Bog* 158)

Uz Josipa Broza kao vladara, predstavljen je bio i slikom očinske figure. Predsjednik je tobože želio stvoriti uvjete kako mlađe generacije ne bi imale tako teško djetinjstvo kao prethodne. Povezivanje vrhovnika s djecom bila je i uspostava transgeneracijskog odnosa, kohezija prošlosti i budućnosti. Kult vladara koji je prikazan trebao je osigurati besmrtnost s atributima hrabrosti, pravednosti, zaštite i heroja (Duda, *Stvaranje* 26). Paralele sa sovjetskim ustrojstvom nedvojbene su, ali su evidentne i distinkcije. Staljinov je kult ličnosti izgrađen nakon 1929. i proslave njegova 50. rođendana. Temeljio se na slici jake i odlučne osobe, svemoćnog vladara nadljudskih sposobnosti, odgovornog za živote djece, dok je Lenjin prikazivan kao očinska figura koja pruža ljubav i zaštitu te služi kao uzor dječjoj i odrasloj dobi (usp. Pisch 49–86; Duda, *Danas kada* 19). Kult ličnosti Josipa Broza Tita bio je preplet imaginarija Vladimira Iljiča Lenjina i Josifa Visarionoviča Staljina. Na tragu ironičnog poigravanja povijesnim činjenicama, u djelu *Vrijeme ljubavi*, Tribuson je i dalje povijesno akribičan:

E sad, koliko je Tito volio mene, bez obzira što o tom govorili drugi, nisam baš mnogo znao. On se obraćao narodu uz pomoć raznih priopćenja, pisama, manifesta, deklaracija, rezolucija, ali je sve više nekako bilo usmjereno na njegovu ljubav prema odraslima, dok smo mi pioniri u toj stvari bili zakinuti. (Tribuson, *Vrijeme* 40)

Posebno je intrigantan prikaz predsjednikova djetinjstva, koje je služilo kao poučna priča i uzor ponašanja, istodobno naglašavajući mitologizaciju njegove iznimnosti i predodređenosti još od najranijih dana. Valja akcentirati kako je vjera prihvaćena kao osobna i privatna stvar svakog građanina, ali komunisti joj nisu smjeli podleći ni dopustiti da bude uporište antisocijalističkih paradigmi i tako bude korištena u političke svrhe (Duda, *Stvaranje* 6-7).

Znao sam da je Tito branio nas sve skupa u onih sedam ili osam ofenziva, koje su ponekad imale lukav, defenzivan karakter. Znao sam da je uspio smijeniti i nekakvog Gorkića, da je Nijemcima pokazao zube dok su kidisali na njega uz pomoć padobranaca te da je u svemu bio progresivan i titoistički nastrojen. Mi smo u školi dodatno na jednom satu učili i to da je svoju brojnu braću i sestre nahranio jednom jedinom sušenom glavom svinjskog porijekla, što se držalo rezultatom boljim od onoga po kojem je Isus nahranio sve Židove uz pomoć jedne ribe i nešto malo kruha... (Tribuson, *Vrijeme* 39-40)

5. Ritam ciklusa

Strukturalno oblikovanje prazničnog kalendara i raspored „svetkovina“ tijekom godine činili su jedan od temeljnih elemenata političkih rituala za izgradnju legitimiteta poslijeratne Jugoslavije. Određeni datumi bili su pomno odabrani kako bi potisnuli, zamijenili ili poništili svečane datume prijašnjih režima i katoličkih blagdana. Najvažniji datumi bili su Dan žena (8. ožujka), Dan omladinskih radnih akcija (1. travnja), Dan pobjede (9. svibnja), Dan samoupravljača (27. lipnja), Dan mornarice (10. rujna), Dan SKOJ-a (10. listopada), Dan armije (22. prosinca), a između njih državni praznici, neradni praznični dani povodom Nove godine (1. i 2. siječnja), Praznik rada (1. i 2. svibnja), Dan borca (4. srpnja), Dan Republike (29. i 30. studenog) te Dan ustanka koji je u Hrvatskoj pao 27. srpnja (usp. Sires Kahl 44; Duda, *Danas kada* 195). Na početku romana *Ne dao Bog većeg zla* protagonist i pripovjedač Frula esejističkim stilom donosi kratki presjek strukture jugoslavenske godine kojoj je prilagođeno obrazovanje. I u posljednja dva odlomka, jer to imamo i u prethodnima, ostvaren je efekt pripovjedne distance i kritički osviještenog odmaka:

Praznici su se slavili javno, i o njima su se pisale školske zadaće na zadanu temu. Na primjer, Zašto sam najsretniji na Dan mladosti koji je maršalov rođendan, Na Dan Republike kliknimo vedro ili Uloga dana tenkista

i inženjeraca u obnovi zemlje. S druge strane blagdani, poput Uskrsa i Božića, imali su ilegalan karakter i nisu posebno obrađivani kao sadržaj slobodnih sastavaka na zadanu temu. (Tribuson, *Ne dao Bog* 11)

Dan dječje radosti (31. prosinca) i Dan pionira (27. prosinca) posebno su utemeljeni i profilirani za najmlađe građane. Specifični datumi utjecajni su zbog izgradnje identiteta i legitimiteta, a oni su ukazivali na slavnu prošlost, aktualnu sadašnjost i nagovještavali su budućnost. Vjerski su blagdani marginalizirani u privatnost doma te su tako stvorene nove tradicijske vrijednosti koje su se ponavljanjem usklađivale i tvorile kolektivno pamćenje. Jugoslavija je u tom segmentu krenula od nule i nastojala uklanjati povijest koja nije bila prikladna. Umjesto Božića i Uskrsa nametnuli su se Dan dječje radosti (31. prosinca) i Pozdrav proljeću. Bor se kitio 30. prosinca u poslijepodnevnim satima ili dan kasnije u priepodnevnim (kod kuće), a na javnim mjestima 1. siječnja (usp. Erdei 154–179; Duda, *Danas kada* 206).

Na koji god dan pala, Nova je godina zapravo bila savršen praznik. Zapravo, ne toliko Nova, koliko stara godina, jer je bila ispunjena slatkim iščekivanjem onoga što će donijeti ta mistična noć, što će se naći pod okićenim novogodišnjim drvcem, i što će biti tijekom večeri i sutrašnjeg dana na blagdanskoj trpezi. (Tribuson, *Ne dao Bog* 13)

Zaključak

Rituali koje ljudi provode pod specifičnim društveno-povijesnim i političkim uvjetima nose simbolička značenja i odražavaju određenu perspektivu. Ti obredi služe kao sredstvo izražavanja i učvršćivanja značenja unutar konteksta u kojem nastaju. Rituali proizlaze iz samog tkiva društvenog života, a pridjev „politički“ često im se pridaje zbog nesklada unutar društvenih okolnosti koje im daju različite vanjske oblike i izraze. Takvi rituali nisu samo refleksija društvenih vrijednosti, već aktivno sudjeluju u oblikovanju političke stvarnosti. Njihova izvedba, podložna povijesnim i društvenim kontekstima, stvara slojevite simbole moći, identiteta i zajedništva. Ti simboli pridonose jačanju ili osporavanju političkog legitimiteta, ovisno o tome kako su rituali konstruirani i percipirani unutar zajednice. Prema Michaelu Waltzeru, država je nevidljiva, a da bi postala razvidna, neophodno ju je personalizirati. Simbolički prikazi funkcioniraju kao ukras i vodič prema ljubavi i idejama prije njihova stvaranja. Oni

oblikuju percepciju i usmjeravaju emocije, služeći kao most između zamišljene budućnosti i stvarnosti koja dolazi.

U autobiografskoj prozi Gorana Tribusona autor se suočava s izazovom razotkrivanja vlastita identiteta i povijesti, dok istovremeno koristi različite literarne strategije za prikrivanje stvarnih ljudi i događaja. Te tehnike omogućuju mu da istraži dublje istine i kritički komentira ideološke strategije koje oblikuju društvo. Kroz svoje spisateljske prakse Tribuson razotkriva složene odnose između pojedinca i društva. Njegovo pisanje, premda obavijeno prešućivanjem i iskrivljenjima, omogućuje dublje razumijevanje povijesnog i društvenog konteksta. Korištenjem različitih stilskih i strukturalnih elemenata, autor kritički ispituje ideologiju i njezin utjecaj na ljudsko iskustvo, stvarajući tako bogatu i slojevitą literarnu naraciju. Tribusonovo razotkrivanje „pravog lica“ ideoloških strategija može se sagledati kroz ironiju i sarkazam, fragmentaciju narativa, „igru“ s perspektivama te simboliku i metaforu. Tragajući za odlomcima koji su esencijalni u recepciji političkih rituala, tekst upućuje na simboličke akcije, ceremonije i ponašanja koja su provođena unutar političkog konteksta s ciljem etabliranja, jačanja i legitimizaciju nove države u vrijeme kada je autor bio dijete te i sam član Saveza pionira. Iz podudarnosti vremenskog slijeda autora i protagonista, pred sobom imamo živu historiografsku sliku s političkim imaginarijem socijalističke Jugoslavije. Kritički odmak autora uočava se prema diskursu dominantnog poretka ironizacijom, podsmijehom i parodiranjem svakodnevlja u prozni tekst. Kritička dekonstrukcija sistema narativno odgovara liku infantilnog pripovjedača s reflektivnim odmakom. Ritualna perspektiva ovoga rada stavlja fokus na „mlade Titove vojnike“ koji su opisani u *Partizanskoj početnici iz 1944. godine* pod slovom P, uz stihove „Mi smo mali pioniri, partizani to smo mi“ (Duda 104) prikazujući ih važnima u autoritarnosti režima. U „salonu“ vizije jugoslavenstva kao sastavnice političkog rituala nalaze se ključne odrednice koje su predstavljale pionirsku organizaciju, Narodnooslobodilačku borbu, bratstvo i jedinstvo, samoupravljanje i nesvrstanost.

Na kraju, važno je naglasiti da sinkronijsko i dijakronijsko raščlanjivanje političkih rituala otkriva brojne srodnosti, ali i oprečnosti koje ukazuju na varijacije proizišle iz različitih čimbenika – vrijeme, prostor, političko i društveno ustrojstvo, povijesna kontekstualizacija, kao i niz drugih aspekata koji oblikuju specifičnosti pojedinih rituala. Uspostavom tzv. Druge ili Titove Jugoslavije programiran je svaki stavak u ljudskim životima te prilagođen projekcijama političkog vrha, ali u tome i leži egzistencija političkih rituala. Stoga, zaključno,

valjalo bi kazati kako su rituali metaforički kao matematička konstanta, broj π , a nositelji predstavljaju znamenke koje idu u beskonačnost.

Citirana literatura

- Aalberts, Tanja, et al. „Rituals on world politics: on (visual) practices disordering things.“ *Critical Studis on Security*, sv. 8, br. 3, 2020, str. 240–264.
- Akmađža, Miroslav. „Uzroci prekida diplomatskih odnosa između Vatikana i Jugoslavije 1952. godine.“ *Croatica Christiana periodica*, 27, 52, 2003, str. 171–202.
- Alexander, Jeffrey. C., et al., editor. *Social Performance – Symbolic Action, Cultural Pragmatics, and Ritual*. Cambridge University Press, 2006.
- Bagić, Krešimir. *Uvod u suvremenu hrvatsku književnost 1970. – 2010*. Školska knjiga, 2016.
- Bahtin, Mihail. *Teorija romana*. Preveli Ivo Alebić i dr. sc. Danijela Lugarić Vukas, Edicije Božičević, 2019.
- Barnard, Alan. *Povijest i teorija antropologije*. Preveo Snježan Hasnaš, Naklada Jesenski i Turk, 2011.
- Bell, Catherine. *Ritual: Perspectives and Dimensions*. Oxford UP, 2009.
- Bilandžić, Dušan. *Hrvatska moderna povijest*. Golden marketing, 1999.
- Detoni-Dujmić, Dunja, glavna urednica. *Leksikon svjetske književnosti – Pisci*. Školska knjiga, 2005.
- Duda, Igor. *Danas kada postajem pionir – Djetinjstvo i ideologija jugoslavenskoga socijalizma*. Srednja Europa / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2015.
- . *Pronađeno blagostanje: Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*. Srednja Europa, 2014.
- . *Socijalizam na kućnom pragu – Mjesna zajednica i svakodnevica društvenog samoupravljanja u Jugoslaviji*. Srednja Europa, 2023.
- . *Stvaranje socijalističkog čovjeka – Hrvatsko društvo i ideologija jugoslavenskoga socijalizma*. Srednja Europa / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2017.
- . *U potrazi za blagostanjem: O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*. Srednja Europa, 2005.
- Fu, Wei. „The Political Ritual, the Party and the People: A Perspective on Sinicization of Marxism in the New Democratic Revolution.“ *Advances in Anthropology*, sv. 9, br. 1, 2019, str. 1–12.
- Gennep, Arnold van. *The Rites of Passage*. U of Chicago P, 1909.
- Goldstein, Ivo. *Hrvatska 1918.–2008*. EPH i Novi Liber, 2008.
- Ileš, Tatjana. *Kulturnom geografijom kroz književnu baštinu*. Naklada Ljevak, 2019.
- Jakovljević, Branislav. *Alienation Effects – Performance and Self-Managment in Yugoslavia, 1945-91*. University of Michigan, 2019.
- Jović, Dejan. *Uvod u Jugoslaviju*. Fraktura, 2023.
- Kertzer, David. *Ritual, Politics and Power*. Yale UP, 1988.

- Kos Lajtman, Andrijana. *Autobiografski diskurs djetinjstva*. Naklada Ljevak, 2011.
- Erdei, Ildiko. „Transformation: Yugoslavia's Pioneer Organization.“ *Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*. Uredili Lampe, John, i Mark Mazower, 2004, Central European UP, 2004, str. 154-79.
- Ljuštanović, Jovan. „Yugoslav 'Socialist Aestheticism' and the Emergence of Modern Children' Poetry.“ *Croatian Journal of Education*, sv. 18, br. 2, 2016, str. 111-123.
- Markovina, Dragan. *Jugoslavija u Hrvatskoj (1918.-2018.) - od euforije do tabua*. Fraktura, 2018.
- Mikula, Maja. „Virtual Landscapes of Memory.“ *Information, Communication and Society*, sv. 6, br. 2, 2003, str. 169-86.
- Moore, Jerry D. *Uvod u antropologiju: teorije i teoretičari kulture*. Naklada Jesenski i Turk, 2002.
- Nemec, Krešimir. *Povijest hrvatskog romana: od 1945. do 2000*. Školska knjiga, 2003.
- Nikolić, Melita. „Djetinjstvo u socijalizmu, pioniri i Maja: prilog proučavanja djetinjstva djevojčica u socijalizmu metodom oralne historije.“ *Pro tempore*, sv. 8, br. 10/11, 2016, str. 69-84.
- Pisch, Anita. *The Personality Cult of Stalin in Soviet Posters, 1929-1953: Archetypes, Inventions and Fabrications*. ANU Press 2016.
- Puljar D'Alessio Sanja, i Nenad Fanuko. *Avanture kulture: Kulturalni studiji u lokalnom kontekstu*. Naklada Jesenski i Turk / Hrvatsko sociološko društvo, 2013.
- Radelić, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. Od zajedništva do razlaza*. Hrvatski institut za povijest - Školska knjiga, 2006.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. „O konstrukciji tradicije u naše dane - rituali, simboli i konotacije vremena.“ *Narodna umjetnost*, sv. 29, br. 1, 1992, str. 25-43.
- Sires Kahl, Anne. *Labor Law and Practice in Yugoslavia*, U.S. Department of Labor, Bureau of Labor Statistics, 1963.
- Solar, Milivoj. *Književni leksikon*. Matica hrvatska, 2007.
- Škreb, Zdenko, i Vladan Nedić, glavni urednici. *Rečnik književnih termina*. Nolit, 1985.
- Tribuson, Goran. *Ne dao Bog većeg zla*. Mozaik knjiga, 2021.
- . *Povijest pornografije*. Znanje, 1995.
- . Tribuson, Goran. *Vrijeme ljubavi*. Mozaik knjiga, 2017.
- Turner, Victor. *Od rituala do teatra - Ozbiljnost ljudske igre*. August Cesarec, 1989.
- Waltzer, Michael. „On the Role of Symbolism in Political Thought.“ *Political Science Quarterly*, sv. 82, br. 2, 1967, str. 191-204.
- Wyn Davies, Merryll, i Piero. *Antropologija za početnike*. Naklada Jesenski i Turk, 2004.

POLITICAL RITUALS OF SOCIALIST YUGOSLAVIA IN GORAN TRIBUSON'S NOVELS

Abstract

Marijana DRAGIČEVIĆ

Gradski muzej Bjelovar

Trg Eugena Kvaternika 1

HR – 43 000 Bjelovar

mdragicevic.gmb@gmail.com

In analyzing three novels by Goran Tribuson—*Povijest pornografije* (1988), *Ne dao Bog većeg zla* (2002), and *Vrijeme ljubavi* (2017), all of which focus on the coming of age, the 1960s pop-culture, and the disintegration of generational ideals—this paper aims to interpret political rituals of socialist Yugoslavia. A special emphasis is placed on the portrayal of the Pioneer organization, which prepared children from the first grade of elementary school for participation in the socialist life of the so-called “new socialist man.” This complex phenomenon is examined by linking romantic movements (wherein ritual foundations can be observed) and by analysing literature as a source, all supported by current historiographical research. In seeking excerpts essential for the reception of political rituals, this paper points to symbolic actions, ceremonies, and behaviours conducted within the political context to establish, strengthen, and legitimize the state at a time when the author himself was a child and a member of the Pioneer Union. The temporal congruence provides an authentic historiographical basis with the political imagery of socialist Yugoslavia. The author’s critical distance is evident in the discourse of the dominant order through irony, mockery, and the transformation of everyday life into literary prose.

Keywords: Goran Tribuson, political rituals, socialist Yugoslavia, political anthropology, Pioneers, rites of passage